

ТРАКТАТИ *DE DEO UNO ET TRINO* ВАСИЛІАНСЬКИХ БОГОСЛОВІВ СВЯТО-ПОКРОВСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ (XVIII СТ.)

Від часу виникнення в 1617 р. Василіанського чину як структурованого об'єднання монастирів унійної Церкви одним із головних напрямків діяльності його ченців був провід осередків вивчення богослов'я та вишколу майбутніх священиків. У статті подано історичний огляд діяльності василіанських центрів богословської освіти на західноукраїнських землях у XVIII ст. Автор досліджує структуру василіанських богословських студій і тогочасні методи викладання богослов'я. Особливу увагу присвячено аналізу рукописних трактатів про триєдиного Бога василіанських професорів догматики золотого доби Чину. Автор показує, з одного боку, їхню залежність від латинської мануалістики посттридентської доби, а з іншого – оригінальність і високу ерудицію авторів.

Ключові слова: Василіанський чин, богословська освіта, догматика, трактати, Пресвята Тройця.

Вступ

Від часів митрополита Йосифа Веляміна Рутського (1574–1637) добру освіту разом зі святістю життя вважали одною з головних якостей, яку мали би посідати ченці-василіани¹. Вже рішення першої Генеральної василіанської капітули в Новгородовичах 1617 р. спрямовані на відповідну організацію студій для молодого покоління монахів².

Піклуючись про належний рівень освіти ченців усієї з'єдиненої Київської митрополії, Замоїський синод у своїх постановах, у титулі XV «Про поновлені студії і семінарії», зазначив:

¹ Див.: *Discursus Rutheni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu Graeco conscriptus Vilnae anno 1605 in Januario // Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni* (далі: AOSBM), II, II, т. IV. Romae 1963, с. 127-128.

² Див.: П. Підручний, Б. П'єтничко. *Василіанські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік. Bazylińskie kapituły generalne od 1617 do 1636 roku. Capitula generalia basilianorum ab anno 1617 ad annum 1636*. Рим – Львів 2017, с. 43-44, 105-106.

Не слід у жодному разі в тому сумніватися, наскільки наука потрібна людям Церкви (*ecclesiasticis*), позаяк без знання і науки вони не матимуть впливу і не зможуть виконати свого обов'язку... Для поступу реформи нашої Церкви дуже вагоме значення має досвід Церкви та поновлення студій, і визнано за добре вирішити, щоб у поодиноких монастирях, де проживає більше ніж дванадцять ченців, були введені для навчання теологічні студії.³

Для виконання цієї синодальної постанови знадобилося понад 30 років. Виглядає, що на кінець 40-х років XVIII ст. у василіянській Свято-Покровській провінції, яка виникла у 1739 р. внаслідок об'єднання в одне згуродження монастирів Володимирської, Львівської, Луцької, Перемиської та Холмської єпархій⁴, був лише один осідок філософських студій – у Львові, в монастирі св. Юрія (з 1743 р.), і жодного осідку, де вивчалось би богослов'я⁵. Тому не дивно, що освітній рівень ченців цієї василіянської провінції, яку називали також Руською, був надзвичайно низьким⁶. Дбаючи про належну освіту монахів-василіян, Конгрегація поширення віри (*De propaganda fidei*), яка звершувала безпосередній нагляд за діяльністю Чину святого Василя Великого, у 1750 р. від імені папи Бенедикта XIV (1740–1758) зобов'язала протоігуменів кожної провінції організувати по два осередки студій філософії та богослов'я, а контроль за виконанням постанови доручила Апостольському нунцієві в Польщі архієпископові Нікейському Альберто Архінто⁷. У листі Конгрегації до Апостольського нунція зазначалося, що в Руській провінції місцем вивчення схоластично-догматичного богослов'я мав бути Львівський монастир св. Юрія, а морального богослов'я – Лаврівський монастир⁸. Це розпорядження Конгрегації поширення віри обговорювалося на Генеральній Брестській капітулі 1751 р. і було прийняте як керівництво до дії⁹. Вже у 1752 р. було відкрито відповідні осередки вивчення: у монастирі св. Юрія у Львові –

³ Провінційний Синод у Замості 1720 року Божого. Постанови. Івано-Франківськ 2006, с. 252-253.

⁴ Див.: П. Підручний. Василіянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 р. // *Нарис історії Василіянського Чину Святого Йосафата* / ред. І. Патрило, П. Підручний. Рим 1992, с. 171-172.

⁵ Див.: *Litterae S. C. De Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes*. Romae 1957, № 1785, с. 203; L. Bienkowski. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce // *Kościół w Polsce*, т. II / ред. J. Kłoczowski. Kraków 1970, с. 1016.

⁶ Див.: *Litterae S. C. De Propaganda Fide*, с. 202.

⁷ Там само, с. 240-241.

⁸ Там само, с. 241.

⁹ Див.: М. Wojnar. *De Capitulis Basilianorum*. Romae 1954, с. 25, Н. Петров. Очерк історії Базиліанського Ордена в бывшей Польше // *Труды Киевской духовной академии* 7 (1871) 150.

догматично-спекулятивного богослов'я (*theologia dogmatico-speculativa*), а в Лаврівському монастирі – морального богослов'я (*theologia moralis*)¹⁰.

Василіянські центри студій і підручники з морального богослов'я XVIII ст. вже були об'єктом наукового зацікавлення. Для прикладу вартує згадати статтю польського францисканця Анджея Дердзюка¹¹. Натомість студії з догматики того часу ще не були предметом окремого дослідження, хоча фрагментарне уявлення про їхній устрій і про догматичні твори василіянських богословів можна отримати зі статей отців-василіян Михайла Ваврика¹², Мелетія Войнара¹³, Ігора Гарасима¹⁴, а також із монографій Миколая Петрова¹⁵ і Юрія Стецика¹⁶.

Основні осередки василіянських догматичних студій

Перші студії з догматично-спекулятивного богослов'я у Свято-Покровській провінції при монастирі св. Юрія у Львові з перервами існували від 1752 до 1782 р. (до йосифінської реформи)¹⁷. Першим професором догматично-спекулятивного богослов'я в Руській провінції став о. Мелетій Долянський (1717–1758)¹⁸. Другим монастирем, де запровадили викладання догматики, став Добромильський монастир (1757–1771)¹⁹. У 1771 р.

¹⁰ Див.: Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussjae spectantes // AOSBM II,III, т. II. Romae 1957, с. 241; M. Wawryk. De studiis philosophico-theologicis in provincia Rutheno-Ucraina OSBM s. XVIII eorumque manualibus // AOSBM, II,II, т. VII. Romae 1971, с. 90.

¹¹ Див.: A. Derdziuk. Bazylikańskie podręczniki teologii moralnej w Polsce XVIII w. // *Dzieje opactwa supraskiego* / ред. R. Dobrowolski, M. Zemło. Rzym – Lublin – Mińsk 2015, с. 251-269.

¹² Див.: Wawryk. De studiis philosophico-theologicis, с. 85-113.

¹³ Див.: M. Wojnar. Basilian Scholars and Publishing Houses (XVII–XVIII) // AOSBM II,II, т. IX. Romae 1974, с. 64-94.

¹⁴ Див.: І. Гарасим. Історико-богословські дослідження Чину Святого Василя Великого (XVII–XVIII) // *Історія релігії в Україні*, т. IV: *Католицизм* / ред. П. Яроцький. Київ 2001, с. 568-580.

¹⁵ Див.: Н. Петров. Очерк истории Базиліанского Ордена // *Труды Киевской духовной академии* 5 (1870) 428-494; 8 (1870) 373-436; 11 (1870) 343-409; 2 (1871) 295-374; 5 (1871) 225-317; 6 (1871) 480-554; 7 (1871) 118-189; 1 (1872) 3-85; 2 (1872) 161-272.

¹⁶ Див.: Ю. Стецик. *Василіянські монастирі Перемиської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.)*. Львів 2015, с. 85-93, 341-344.

¹⁷ Див.: B. Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów 2014, с. 480-482; M. Wawryk. De studiis philosophico-theologicis, с. 90; І. Филипчак, Р. Лукань. Окружна головна школа в Лаврові // AOSBM, II,II, т. V. Львів – Рим 1942–1967, с. 2.

¹⁸ Див.: *Catalogus alphabeticus Partum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae*, т. I. Ovruciae 1766 // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі: ВР ЛННБ), фонд 3 (далі: ф. 3 (МВ)), спр. 614, арк. 418.

¹⁹ Див.: Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, с. 481-482; Филипчак, Лукань. Окружна головна школа, с. 2-3; Стецик. *Василіянські монастирі*, с. 88.

добротильський осередок вивчення догматичного богослов'я (*Studium dogmaticum speculativum*) був поділений: догматично-спекулятивне богослов'я перенесли до Лаврівського монастиря, а звідти у 1773 р. – до монастиря у Кам'янці-Подільському (до 1795 р.), натомість догматичне богослов'я лишалось у Добротилі до 1775 р., а потім його викладання перемістили до монастиря у Сатанові (до 1780 р.). У 1760-х роках спекулятивно-догматичне богослов'я деякий час викладали також у Підгорецькому монастирі²⁰. Усі ці переміщення василіянських богословських студій були пов'язані з будовами і ремонтами, які велися по монастирях. Назагал під осідки богословських студій підбирали заможні монастирі, які володіли достатніми посіlostями і прибутками, щоб утримати 10-15 студентів. На жаль, у XVIII ст. провінція Покрову Пресвятої Богородиці так і не спромоглась організувати єдину семінарію зі сталими студіями²¹.

У ту епоху структура василіянських богословських студій регулювалася «Ratio studiorum»²² і приписами Конституцій Чину, які приймали Генеральні капітули, зокрема Гощанськими конституціями 1766 р. (глава X) і Конституціями 1791 р. (глава II)²³.

Як зазначали Гощанські конституції, метою студій було навчити ченців-василіян «протистояти інославним (*hetherodoxis oponere*)» і «притягати їх здоровим навчанням до лона правдивої віри (*in sana doctrina ad fidei orthodoxae gremium allicere*)»²⁴. Організація і контроль над студіями доручалися протоархимандриту і провінціалам (протоігуменам)²⁵. До кожного осідку богословських студій провінціал призначав двох професорів богослов'я²⁶.

За Гощанськими конституціями, курс догматично-спекулятивного богослов'я починався після двох-трьох років філософських студій і тривав

²⁰ Див.: Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, с. 481-482; М. Ваврик. Лаврівська хроніка (1771–1882) // AOSBM, II, II, т. VIII. Рим 1954, с. 72-76; Стецик. *Василіянські монастирі*, с. 88-89; Филипчак, Лукань. Окружна головна школа, с. 2-4.

²¹ Див.: Wawryk. *De studiis philosophico-theologicis*, с. 92-103; Стецик. *Василіянські монастирі*, с. 88, 341-344.

²² «Ratio studiorum Ordinis Sancti Basilii Magni» – це офіційний план освіти василіянських ченців, який окреслював головні засади академічної підготовки й виховання кандидатів до священства та містив правила для керівників шкіл і викладачів. У другій половині XVIII ст. документ «Ratio studiorum» був прийнятий декількома Генеральними капітулами і становив окрему главу Конституцій Чину.

²³ Див.: *Constitutiones examinandae et seligendae in futuris Capitulis*. Monasterium Poczajoviense 1772, с. 107-187; *Codex Constitutionum Ordinis S. Basilii M.* Monasterium Poczajoviense 1791, с. 144-170.

²⁴ *Constitutiones examinandae*, с. 108.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

три-чотири роки²⁷. Він складався орієнтовно з таких предметів (Конституції цього чітко не окреслювали):

- 1) *De Deo Uno et Trino* («Про Триєдиного Бога»);
- 2) *De Incarnatione Verbi Divini* («Про Воплочення Божественного Слова»);
- 3) *De Angelis* («Про ангелів»);
- 4) *De Gratia Divina* («Про божественну благодать»);
- 5) *De Actibus Humanis et Beatitudine* («Про людські вчинки і блаженство»);
- 6) *De Ecclesia* («Про Церкву»)²⁸.

У 1763 р. Почаївська капітула Провінції Покрову Пресв. Богородиці прийняла постанову доручити найкращим професорам богослов'я укласти богословські трактати, які мали би бути надруковані для вжитку студентів та викладачів²⁹. Такі підручники було підготовано й надруковано польською мовою, але тільки з ділянки морального богослов'я³⁰, натомість посібники з догматично-спекулятивного богослов'я, яке викладалося виключно латиною, друком так і не вийшли. У розпорядженні дослідників є низка рукописних трактатів XVIII ст., авторами яких є василіянські богослови, що викладали догматику, а занотували ці трактати їхні студенти. За ними спекулятивну догматику викладали в монастирі св. Юрія у Львові, в Добромильському, Лаврівському, Підгорецькому й Сатанівському монастирях. Їхній перелік склав о. Роман Лукань, він подається у статтях о. Михайла Ваврика, о. Ігора Гарасима та в монографії Юрія Стецика³¹. Більшість із цих трактатів зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ВР ЛННБ), у фонді 3 під назвою «Бібліотека та Центральний архів монастирів оо. Василіан у Львові».

Василіянські трактати про Триєдиного Бога

Предметом нашого дослідження є передусім трактати «Про Триєдиного Бога» (*De Deo Uno et Trino*). У ВР ЛННБ зберігаються п'ять таких трактатів XVIII ст., авторами яких є василіянські професори Свято-Покровської провінції й авторство яких можна встановити:

- 1) Meletius Dolanski [Мелетій Долянський, 1717–1758]. *Tractatus Theologicus Speculativo-Dogmaticus De Deo Uno in essentia, Trino in Personas* [Богослов-

²⁷ Там само, с. 109-110.

²⁸ Див.: Wawryk. *De studiis philosophico-theologicis*, с. 92-103; Гарасим. Історико-богословські дослідження, с. 575-577.

²⁹ Див.: Петров. Очерк історії Базилянського Ордена // *Труды Киевской духовной академіи* 7 (1871) 175.

³⁰ Див.: Derdziuk. *Bazylińskie podręczniki teologii moralnej*, с. 258-269.

³¹ Див.: Wawryk. *De studiis philosophico-theologicis*, с. 92-103; Гарасим. Історико-богословські дослідження, с. 575-577; Стецик. *Василіянські монастирі*, с. 341-344.

ський спекулятивно-догматичний трактат про Бога єдиного у сутності, Тройчного в особах]. In Monasterio Leopoliensi 1752³²;

2) Gabriel Kozicki [Гавриїл Козицький, 1728–1786]. *Tractatus Theologiae Dogmaticae De Deo Uno, De visione Dei, De Sanctissima Trinitate* [Богословський спекулятивно-догматичний трактат про Бога єдиного. Про бачення Бога. Про Пресвяту Тройцю]. In Ducali Monasterio Podhorensi 1764-1765³³;

3) Anatolius Wodzicki [Анатолій Водзицький, нар. 1731]. *Tractatus Theologicus de Deo Uno et Trino. Tam speculations quam Dogmata Scholastica methodo explanans* [Богословський трактат про Триєдиного Бога, викладений як спекулятивним, так і догматично-схоластичним методом]. In Monasterio Dobromilensi 1766³⁴;

4) Hyacinthus Nesterski [Якинт Нестерський, нар. 1733]. *Cursus Theologiae speculativae ac dogmaticae. Tractatus de Deo ejusque attributis ac Trinitate* [Курс спекулятивного і догматичного богослов'я. Трактат про Бога і Його ознаки і про Тройцю]. In Monasterio Dobromilensi 176...³⁵;

5) Germanus Dronowicz [Герман Дронович, 1736–1788]. *Theologia speculativo-dogmatica. Tractatus de Deo ejusque attributis ac Trinitate* [Спекулятивно-догматичне богослов'я. Трактат про Бога і Його ознаки та про Тройцю]. In Monasterio Dobromilensi 1770–1771³⁶.

Ці трактати – не просто приватні конспекти лекцій з тринітарного богослов'я студентів-василіян. Це рукописні підручники, які здебільшого мали чітко розроблений *index* і відповідний до норм епохи критичний апарат. Вони були складені під пильним наглядом професорів для загального академічного вжитку³⁷. Відразу робилося декілька копій, які зберігалися в монастирських бібліотеках, їх використовували наступні покоління студентів і викладачів³⁸. Можливо, були плани з часом надрукувати ці підручники. Василіянська практика навчання за рукописними трактатами не була у XVIII ст. винятковим явищем, подібний спосіб навчання практикували й у Львівській та Віленській єзуїтських колегіях³⁹.

³² Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 256; спр. 476 (у ВР ЛННБ зберігаються дві копії цього трактату).

³³ Там само, спр. 263.

³⁴ Там само, спр. 177; спр. 469; спр. 602 (у ВР ЛННБ зберігаються три копії цього трактату).

³⁵ Там само, спр. 519. Рік точно не відомий.

³⁶ Там само, спр. 514; спр. 736 (у ВР ЛННБ зберігаються дві копії цього трактату).

³⁷ Там само, спр. 514, арк. 140; спр. 519, арк. 203-206; спр. 602, арк. 120-121.

³⁸ У ВР ЛННБ зберігається два екземпляри трактату про Тройцю Мелетія Долянського, три копії праці Анатолія Водзицького і два списки трактату Германа Дроновича (див. прим. 32, 34 і 36).

³⁹ Як приклад можна навести: *Tractatus Theologicus de Deo. Uno in essentia. Trino in personis*. In Collegio Leopoliensi 1743–1744, див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 160; а також: *Deus Ter Opti-*

Деякі з професорів-василіян, що були авторами перелічених трактатів, здобули освіту саме в тих єзуїтських колегіях. Зокрема, о. Анатолій Водзицький навчався в Папській Віленській семінарії⁴⁰, а о. Мелетій Долянський прийшов до Чину вже із закінченою богословською освітою⁴¹, яку отримав, найімовірніше, в єзуїтській колегії або у Перемишлі, або у Львові. Герман Дронович і Гавриїл Козицький були випускниками василіанських студентів Провінції Покрову Пресв. Богородиці⁴², і лише о. Якинт Нестерський отримав богословську освіту в Римі – у Колегії пропаганди віри (Урбаніанумі)⁴³. Деякі з цих богословів-василіян через високу освіченість втішалися великою повагою не тільки василіанської братії, а й у широких церковних колах свого часу. Вищезгаданий о. Якинт Нестерський, на думку сучасників, перевищував ерудицією єзуїтів, які викладали у Львівській єзуїтській колегії, і ченців-домініканців із монастиря в Підкамені⁴⁴.

З назв тринітарних трактатів цих богословів видно, що їхні праці належать до спекулятивно-догматичного богослов'я. Перший із цих творів є об'ємистішим за наступні й займає 324 аркуші. Його автор, о. Мелетій Долянський, пояснює, що богослов'я (*theologia*), яке є священною доктриною (*doctrina sacra*), ділиться на: 1) спекулятивне (*theologia speculativa*) та 2) практичне або моральне (*theologia practica seu moralis*); спекулятивне богослов'я, своєю чергою, ділиться на позитивне (*theologia positiva*) і схоластичне (*theologia scholastica*)⁴⁵. Предметом позитивного богослов'я, яке у вузькому сенсі можна назвати догматичним, є правди віри, сформульовані Вселенськими соборами й Отцями Церкви на основі Святого Письма⁴⁶. Схоластичне ж богослов'я викладали у школах та академіях, воно побудоване на діалектичному методі, який має свою чітку структуру: а) формулювання питання; б) докази; в) можливі заперечення; г) підсумок⁴⁷. Цей метод спрямовує до правди шляхом роздумування і дискусії. Долянський вважає, що засновником схоластичного богослов'я на Сході був Йоан Дамаскин

mus, Maximus, Unus in Essentia, Trinus in Personis Compendio. In Collegio Leopoliensi 1747, див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 222.

⁴⁰ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 435, арк. 45; Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, с. 491-494.

⁴¹ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 614, арк. 418.

⁴² Там само, спр. 435, арк. 346; спр. 436, арк. 403; Й. Скрутень. О. Герман Дронович, ЧСВВ (1736–1788) // *АОСВМ*, II, IX, с. 274.

⁴³ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 436, арк. 403; Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, с. 491-494.

⁴⁴ Lorens. *Bazylianie prowincji koronnej*, с. 150-151.

⁴⁵ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 256, арк. 2-3.

⁴⁶ Там само, арк. 3.

⁴⁷ Там само, арк. 2, 11.

(VIII ст.), а на Заході його запровадили Ансельм Кентерберійський (XI ст.) і Петро Ломбардський (XII ст.)⁴⁸.

Аналогічні роздуми зустрічаємо на перших сторінках праць Анатолія Водзицького, Якинта Нестерського і Германа Дроновича⁴⁹; виключенням є лише праця Гавриїла Козицького. Анатолій Водзицький підкреслює, що метод, яким викладається доктрина про Бога, є поєднанням догматичного і схоластичного методів⁵⁰.

Після вступної статті про богослов'я всі п'ять трактатів переходять до викладу питань «Про Божу сутність і Боже буття»⁵¹. Далі в них – крім твору Мелетія Долянського, в якому про ці питання говориться в кінці⁵² – йдеться про те, якими є Божі атрибути (ознаки): Боже знання, інтелект, воля, свобода, провидіння, передбачення, а також Божа простота, незмінність, нескінченність, краса, вічність, справедливість та ін.⁵³ Усі ці питання окреслюють те, яким є Бог сам у собі. В деяких творах, зокрема в підручниках Гавриїла Козицького й Анатолія Водзицького, вони формують частину, яка називається «Про єдиного Бога» (*De Deo Uno*)⁵⁴.

Друга частина цих трактатів охоплювала питання, які розглядають таїнство Пресвятої Тройці. У праці Германа Дроновича вона так і називається – «Про таїнство Пресвятої Тройці» (*De Sanctissima Trinitatis Mysterio*)⁵⁵, а у творі Анатолія Водзицького її названо «Про Бога в особах троїчного» (*De Deo Trino in personas*)⁵⁶. У цій частині василіянські богослови розглядають питання про три особи Божі, їхні відношення, походження, місії та взаємопроникнення (*circuminsessio*), а також окремо викладають вчення Церкви про кожну з осіб Пресвятої Тройці – Отця, Сина і Святого Духа⁵⁷.

У першій частині трактатів, говорячи про єдиного Бога, василіянські богослови посилалися переважно на авторитет латинських схоластів, зокрема Томи Аквінського. Натомість у другій частині, де йдеться про таїнство Пре-

⁴⁸ ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 25, арк. 4.

⁴⁹ Там само, спр. 177, арк. 3-4; спр. 519, арк. 3-4; спр. 514, арк. 2-4.

⁵⁰ Там само, спр. 514, арк. 4.

⁵¹ Там само, спр. 177, арк. 15-33; спр. 256, арк. 20-46; спр. 263, арк. 3-12; спр. 514, арк. 6-20; спр. 519, арк. 18-27.

⁵² Там само, спр. 256, арк. 196-324.

⁵³ Там само, спр. 177, арк. 26-99; спр. 263, арк. 12-54; спр. 514, арк. 14-84; спр. 519, арк. 27-171.

⁵⁴ Там само, спр. 263, арк. 2; спр. 177, арк. 6.

⁵⁵ Там само, спр. 514, арк. 84.

⁵⁶ Там само, спр. 177, арк. 99.

⁵⁷ Там само, спр. 177, арк. 99-126; спр. 256, арк. 76-196; спр. 263, арк. 89-118; спр. 514, арк. 14-84; спр. 519, арк. 171-192.

святої Тройці, крім звертання до творів середньовічних схоластів (Ансельма Кентерберійського, Петра Ломбардського, Рішара Сен-Вікторського, Томи Аквінського, Бонавентури, Гійома Дуранда, Йоана Дунса Скота та ін.)⁵⁸ і посттридентських богословів-єзуїтів (Луїса де Моліни, Габрієля Васкеса, Франциска Суареса, Діонісія Петавія, Тірсо Гонзалеса та ін.)⁵⁹, вони широко використовували авторитет східних Отців Церкви, передусім Василя Великого, Григорія Богослова, Атанасія Великого, Йоана Золотоустого, Теодорета Кирського, Кирила Александрійського, Псевдо-Діонісія Ареопігита, Максима Ісповідника, Іринія Ліонського, а особливо Йоана Дамаскіна.⁶⁰ У їхніх трактатах знаходимо також цитати і посилання на західних авторів свято-отцівської доби: Тертуліана, Іларія з Пуатьє, Марія Вікторина, Амвросія Медіоланського, Августина, Фюльгенція Руспійського та ін.⁶¹ Примітно, що в першому за часом написання з вищезазначених богословських трактатів про Тройцю його автор, чернець Руської провінції Мелетій Долянський, особливу увагу, як василіанин, приділяє думці святого Василя, часто цитує його твори; крім того, його ім'я в тексті завжди написано великими літерами⁶².

Василіанські професори покликалися як на східних, так і на західних Отців Церкви, передусім у питаннях божественності Бога Сина і Святого Духа, для спростування думки еретичних монархіан: Теодота Візантійця, Ноета, Праксея, Савелія, Павла Самосатського, а також представників аріанського вчення⁶³. У працях Мелетія Долянського і Гавриїла Козицького знаходимо докладний історично-богословський аналіз монархіанської й аріанської контрверсій⁶⁴, а також пояснення головних положень Нікейсько-Константинопольського символу віри і таких ключових понять тринітарного богослов'я, як *ипостась* (hypostasis), *сутність* (ousia / substantia) та *єдиносущний* (homousios / consubstantialis)⁶⁵.

⁵⁸ Там само, спр. 177, арк. 113, 128, 132, 138; спр. 256, арк. 48, 171, 173, 182; спр. 514, арк. 90; спр. 519, арк. 103, 182.

⁵⁹ Мелетій Долянський та Анатолій Водзицький переважно посилаються на думку латинських неосхоластів. Наприклад, див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 177, арк. 114, 126; спр. 256, арк. 76, 138, 173-174, 197.

⁶⁰ Там само, спр. 177, арк. 114, 118, 126, 130, 135, 138-143; спр. 256, арк. 1-5, 53, 80-81, 151, 171; спр. 263, арк. 55-56, 58-59, 95, 100, 108; спр. 514, арк. 96-97, 99; спр. 519, арк. 178, 182.

⁶¹ Там само, спр. 177, арк. 113, 127, 132, 140; спр. 256, арк. 5, 65-68, 169, 186; спр. 263, арк. 95, 108; спр. 514, арк. 96-97; спр. 519, арк. 172, 178.

⁶² Там само, спр. 256, арк. 1-4, 53, 136-137, 171, 186, 189.

⁶³ Там само, спр. 256, арк. 79-83, 159; спр. 263, арк. 89-97, 100; спр. 514, арк. 99; спр. 519, арк. 190.

⁶⁴ Там само, спр. 256, арк. 79-81; спр. 263, арк. 89-96.

⁶⁵ Там само, спр. 256, арк. 82-83, 187, 196; спр. 263, арк. 98, 105-106, 110.

Особливу увагу в кожному з п'яти трактатів василіянських догматиків приділено питанню походження Святого Духа від Отця і Сина та додатку *Filioque* до Нікео-Константинопольського символу віри. При цьому зберігається та сама схема викладу: спочатку автори подають детальний історичний огляд перебігу спорів про *Filioque* між греками і латинниками, від патріарха Фотія (VIII ст.) до Флорентійського собору (1439 р.)⁶⁶; потім наводять цитати на користь учення про походження Святого Духа від обох (*ab utroque*) – Отця і Сина (некоректні з погляду сучасної богословської науки⁶⁷) з творів таких східних Отців, як Атанасій Великий, Василій Великий, Теодорет, Епіфаній Кіпрський, Кирило Александрійський⁶⁸; врешті, особливу увагу приділяють постановам Флорентійського собору та засудженню позиції Марка Ефеського⁶⁹. Після цього історично-догматичного екскурсу василіянські богослови вдаються до всебічних схоластичних спекуляцій на означену тему. Хоч, розглядаючи питання про походження Святого Духа, василіянські догматики ревно обстоювали типову точку зору Західної Церкви, вражає їхня всебічна обізнаність у цій тематиці й численні покликання саме на східних Отців Церкви. Їхні погляди не могли бути інакшими, бо в ту епоху це була єдина можлива позиція для представників унійної Київської митрополії, особливо з огляду на постанови Замойського синоду 1720 р., який у розділі 1 – «Про католицьку віру» (*De Fide Catholica*) – ствердив віру в походження Святого Духа від Отця і Сина й зобов'язав до вжитку додатку *Filioque*, засуджуючи як схизматиків тих, хто цю віру не поділяє⁷⁰.

Цікаво, що інша важлива для тринітарного богослов'я дискусія між греками і латинниками – паламітська контрверсія щодо розрізнення між божественною сутністю і несотвореними енергіями, а також можливості бачення та пізнання Божої сутності – розглядається лише у трактаті Гавриїла Козицького⁷¹. Автор називає позицію греків ерессю, а єдиним правильним проголошує вчення Католицької Церкви, викладене в конституції папи

⁶⁶ ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 177, арк. 140; спр. 256, арк. 93, 183, 190; спр. 263, арк. 118-119; спр. 514, арк. 97; спр. 519, арк. 188-190.

⁶⁷ Наводяться тексти, які є або псевдографічними, або в оригінальному контексті свідчать не про предвічне ісходження Святого Духа, а про Його походження в ікономії спасіння, див.: А. Е. Sciecienski. *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*. Oxford 2010, с. 33-50; Дж. Бертолд. Ісходження Святого Духа в ученні деяких грецьких Отців // *Богословія* 66 (2002) 239-268; Ж.-К. Ларше. Вопрос о Filioque // *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом*. Москва 2004, с. 35-107.

⁶⁸ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 177, арк. 140-142; спр. 256, арк. 151, 183, 186, 188-189; спр. 263, арк. 119, 121, 128; спр. 514, арк. 96-97; спр. 519, арк. 188-190.

⁶⁹ Там само, спр. 177, арк. 140-141; спр. 256, арк. 93, 129; спр. 263, арк. 119-121, 128; спр. 514, арк. 96-97.

⁷⁰ Див.: *Провінційний Синод у Замості*, с. 136-137.

⁷¹ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 263, арк. 58-83.

Бенедикта XII «Благословенний Бог» (*Benedictus Deus*) (1336 р.) та в декреті Флорентійського собору «Нехай радіють небеса» (*Laetentur coeli*) (1439 р.)⁷².

Висновки

Порівнюючи трактати василіанських богословів XVIII ст. з творами на цю тематику латинських богословів тієї ж доби, які були відомі василіанам і могли вплинути на їхню творчість, зокрема працями єзуїтів Франциска Суареса (1548–1617)⁷³, Ігнатія Вілкіновича (1690–1757), викладача богослов'я Папської семінарії у Вільні й ректора єзуїтської колегії в Несвіжі⁷⁴, і трактатом «Бог тричі найкращий і найвеличніший, єдиний у сутності і троїчний в особах» (*Deus Ter Optimus Maximus Unus in Essentia Trinus in Personis*) 1747 р.⁷⁵, за яким навчались у Львівській єзуїтській колегії, бачимо дуже подібну структуру і майже ідентичні теми дослідження. Також можна зауважити, що першоджерелом була «Сума богослов'я» (I, qu. 1-43) Томи Аквінського, найцитованішого автора у трактатах як латинських авторів, так і деяких богословів-василіан. Анатолій Водзицький у передмові до свого трактату навіть виразно зазначає, що бере за основу виклад Ангельського доктора⁷⁶.

Отже, бачимо, що твори з тринітарного богослов'я ченців-василіан золотої доби Чину є типовими зразками посттридентської богословської мануалістики: вони використовують той самий схоластично-спекулятивний метод і мають ту ж структуру, що й латинські *manualia* тієї епохи. Спільними недоліками цих трактатів є недостатнє використання біблійних текстів, повна відсутність аналізу літургійних джерел і надмірна залежність від томізму. Однак підручники богословів-василіан не можна класифікувати просто як копії трактатів латинських неосхоластів. Перед нами все-таки плід самостійної творчості. Від латинських аналогів їх відрізняє передусім широке використання святоотцівської спадщини, причому творів саме східних Отців Церкви, а також особливе зацікавлення темами, які розділяють Східну і Західну Церкви.

⁷² Там само, спр. 263, арк. 58, 83.

⁷³ Див.: F. Suarez. *Commentaria ac disputationes in primam partem Divi Thomae, De Deo uno et trino*. Venetia 1740

⁷⁴ Див.: I. Wilkinowicz. *Tractatus theologicus de Deo Uno et Trino*. Vilna 1739

⁷⁵ Див.: ВР ЛННБ, ф. 3 (МВ), спр. 222.

⁷⁶ Там само, спр. 177, арк. 2.

Бібліографія – Bibliography

Джерела – Sources

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника,
відділ рукописів (ВР ЛННБ), ф. 3 (МВ):

- Спр. 160: *Tractatus Theologicus de Deo. Uno in essentia. Trino in personis*. In Collegio Leopoliensi 1743–1744.
- Спр. 177: Wodzicki Anatolius. *Tractatus Theologicus de Deo Uno et Trino. Tam speculations quam Dogmata Scholastica methodo explanans*. In Monasterio Dobromilensi 1766.
- Спр. 222: *Deus Ter Optimus Maximus Unus in Essentia Trinus in Personis Compendio*. In Collegio Leopoliensi 1747.
- Спр. 256: Dolanski Meletius. *Tractatus Theologicus Speculativo-Dogmaticus De Deo Uno in essentia, Trino in Personas*. In Monasterio Leopoliensi 1752.
- Спр. 263: Kozicki Gabriel. *Tractatus Theologiae Dogmaticae De Deo Uno, De visione Dei, De Sanctissima Trinitate*. In Ducali Monasterio Podhorensi 1764–1765.
- Спр. 435: *Catalogus alphabeticus Partum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae*, vol. II. Ovruciae 1766.
- Спр. 436: *Catalogus alphabeticus Partum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae*, vol. III. Ovruciae 1766.
- Спр. 469: Wodzicki Anatolius. *Tractatus Theologicus de Deo Uno et Trino. Tam speculations quam Dogmata Scholastica methodo explanans*. In Monasterio Dobromilensi 1766.
- Спр. 514: Dronowicz Germanus. *Theologia speculativo-dogmatica. Tractatus de Deo ejusque attributis ac Trinitate*. In Monasterio Dobromilensi 1770–1771.
- Спр. 519: Nesterski Hyacynthus. *Cursus Theologiae speculativae ac dogmaticae. Tractatus de Deo ejusque attributis ac Trinitate*. In Monasterio Dobromilensi 176...
- Спр. 614: *Catalogus alphabeticus Partum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae*, vol. I. Ovruciae 1766.

Опубліковані:

- Провінційний Синод у Замості 1720 року Божого. *Постанови*. Івано-Франківськ 2006.
- Codex Constitutionum Ordinis S. Basilii M.* Monasterium Poczajoviense 1791.
- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussjae spectantes // *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni* (далі: AOSBM) II,III, vol. II. Romae 1957.
- Constitutiones examinandae et seligendae in futuris Capitulis*. Monasterium Poczajoviense 1772.
- Discursus Rutheni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu Graeco conscriptus Vilnae anno 1605 in Januario // AOSBM, II,II, т. IV. Romae 1963, 126-134.
- Litterae S. C. De Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussjae spectantes* [= AOSBM, II, III, IV]. Romae 1957.
- Suarez F. *Commentaria ac disputationes in primam partem Divi Thomae, De Deo uno et trino*. Venetia 1740.
- Wilkinowicz I. *Tractatus theologicus de Deo Uno et Trino*. Vilna 1739.

Опрацювання – Studies

- Бертолд Дж. Исходження Святого Духа в ученні деяких грецьких Отців // *Богословія* 66 (2002) 239-268.
 Berthold George C. Iskhodzhennia Sviatoho Dukha v uchenni deiakykh hretskyykh Otsiv // *Bohosloviia* 66 (2002) 239-268.
- Ваврик М. Лаврівська хроніка (1771–1882) // *AOSBM*, II,II, т. VIII. Рим 1954, 65-94, 410-418.
 Vavryk M. Lavrivska khronika (1771–1882) // *AOSBM*, II,II, vol. VIII. Rym 1954, 65-94, 410-418.
- Гарасим І. Історико-богословські дослідження Чину Святого Василя Великого (XVII–XVIII) // *Історія релігії в Україні*, т. IV: *Католицизм* / ред. П. Яроцький. Київ 2001, с. 568-580.
 Harasym I. Istoryko-bohoslovski doslidzhennia Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho (XVII–XVIII) // *Istoriia rehliii v Ukraini*, vol. IV: *Katolytsyzm* / ed. P. Yarot'skyi. Kyiv 2001, 568-580.
- Ларше Ж.-К. Вопрос о Filioque // *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом*. Москва 2004, 35-107.
 Larchet Jean-Claude. Vopros o Filioque // *Prepodobnyj Maksim Isповедnik – posrednik mezhdru Vostokom i Zapadom*. Moskva 2004, 35-107.
- Петров Н. Очерк истории Базиліанского Ордена в бывшей Польше // *Труды Киевской духовной академіи* 5 (1870) 428-494; 8 (1870) 373-436; 11 (1870) 343-409; 2 (1871) 295-374; 5 (1871) 225-317; 6 (1871) 480-554; 7 (1871) 118-189; 1 (1872) 3-85; 2 (1872) 161-272.
 Petrov N. Ocherk istorii Bazilianskogo Ordena v byvshej Pol'she // *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 5 (1870) 428-494; 8 (1870) 373-436; 11 (1870) 343-409; 2 (1871) 295-374; 5 (1871) 225-317; 6 (1871) 480-554; 7 (1871) 118-189; 1 (1872) 3-85; 2 (1872) 161-272.
- Підручний П. Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 р. // *Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата* / упоряд. І. Патріло, П. Підручний. Рим 1992, 96-182.
 Pidruchnyi P. Vasyliianskyi Chyn vid Beresteiskoho ziednannia (1596) do 1743 r. // *Narys istorii Vasylianskoho Chynu Sviatoho Yosafata* / ed. I. Patrylo, P. Pidruchnyi. Rym 1992, 96-182.
- Підручний П., П'єтночко Б. Василянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік. *Bazyliiańskie kapituly generalne od 1617 do 1636 roku. Capitula generalia basilianorum ab anno 1617 ad annum 1636*. Рим – Львів 2017.
 Pidruchnyi P., Pietnochko B. Vasyliianski heneralni kapituly vid 1617 po 1636 rik. *Bazyliiańskie kapituly generalne od 1617 do 1636 roku. Capitula generalia basilianorum ab anno 1617 ad annum 1636*. Rym – Lviv 2017.
- Скрутень Й. О. Герман Дронович, ЧСВВ (1736–1788) // *AOSBM*, II,IX. Рим 1974, 273-275.
 Skruten Y. O. Herman Dronovych, ChSVV (1736–1788) // *AOSBM*, II,IX. Rym 1974, 273-275.

- Стецик Ю. *Василіанські монастирі Перемиської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.)*. Львів 2015.
Stetsyk Yu. *Vasylianski monastiri Peremyskoi yeparkhii (kinets XVII–XVIII st.)*. Lviv 2015.
- Филипчак І., Лукань Р. Окружна головна школа в Лаврові // *AOSBM*, II,II, т. V. Львів – Рим 1942–1967, 1-192.
Fylpchak I., Lukan R. Okruzhna holovna shkola v Lavrovi // *AOSBM*, II,II, vol. V. Lviv – Rym 1942–1967, 1-192.
- Bieńkowski L. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce // *Kościół w Polsce* / ed. J. Kłoczowski, т. II. Kraków 1970.
- Derdziuk A. Bazyliаńskie podręczniki teologii moralnej w Polsce XVIII w. // *Dzieje opactwa supraskiego* / ред. R. Dobrowolski, M. Zemło. Rzym – Lublin – Mińsk 2015, 251-269.
- Lorens B. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeźów 2014.
- Sciecinski A. E. *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*. Oxford 2010.
- Wawryk M. De studiis philosophico-theologicis in provincia Rutheno-Ucraina OSBM s. XVIII eorumque manualibus // *AOSBM*, II,II, vol. VII. Romae 1971, 85-113.
- Wojnar M. *De Capitulis Basilianorum* [= *AOSBM*, II, I, III]. Romae 1954.
- Wojnar M. *Basilian Scholars and Publishing Houses (XVII–XVIII)* // *AOSBM* II,II, vol. IX. Romae 1974, с. 64-94.

Panteleimon (Denys) Trofimov

TREATISES DE DEO UNO ET TRINO

OF THE BASILIAN THEOLOGIANS OF THE PROVINCE

OF THE PROTECTION OF THE THEOTOKOS (18TH CENTURY)

Since the foundation of the Basilian Order in 1617 as a structural unification of monasteries of the Uniate Church, one of the main activities of the Basilian monks was guiding the centers of theological studies and the formation of the future priests. The article provides a historical overview of the activities conducted in the Basilian centers of theological education on the Western Ukrainian lands in the 18th century. The author examines the structure of the Basilian theological studies and methods of teaching theology of that time. A special attention is paid to the analysis of the manuscript treatises “On the Triune God” written by Basilian professors of the Golden Age of the Order. The author demonstrates, on the one hand, their dependence upon the Latin manuals of the post-Trent period, and, on the other, the originality and high level of erudition of their authors.

Keywords: the Basilian Order, theological studies, Dogmatics, treatises, the Holy Trinity.